נזמית ארגמנית – צמח חדש לישראל

דרור מלמד nivnav@012.net.il
אורי פרגמן-ספיר הגן הבוטני האוניברסיטאי, ירושלים ofragman@013.net

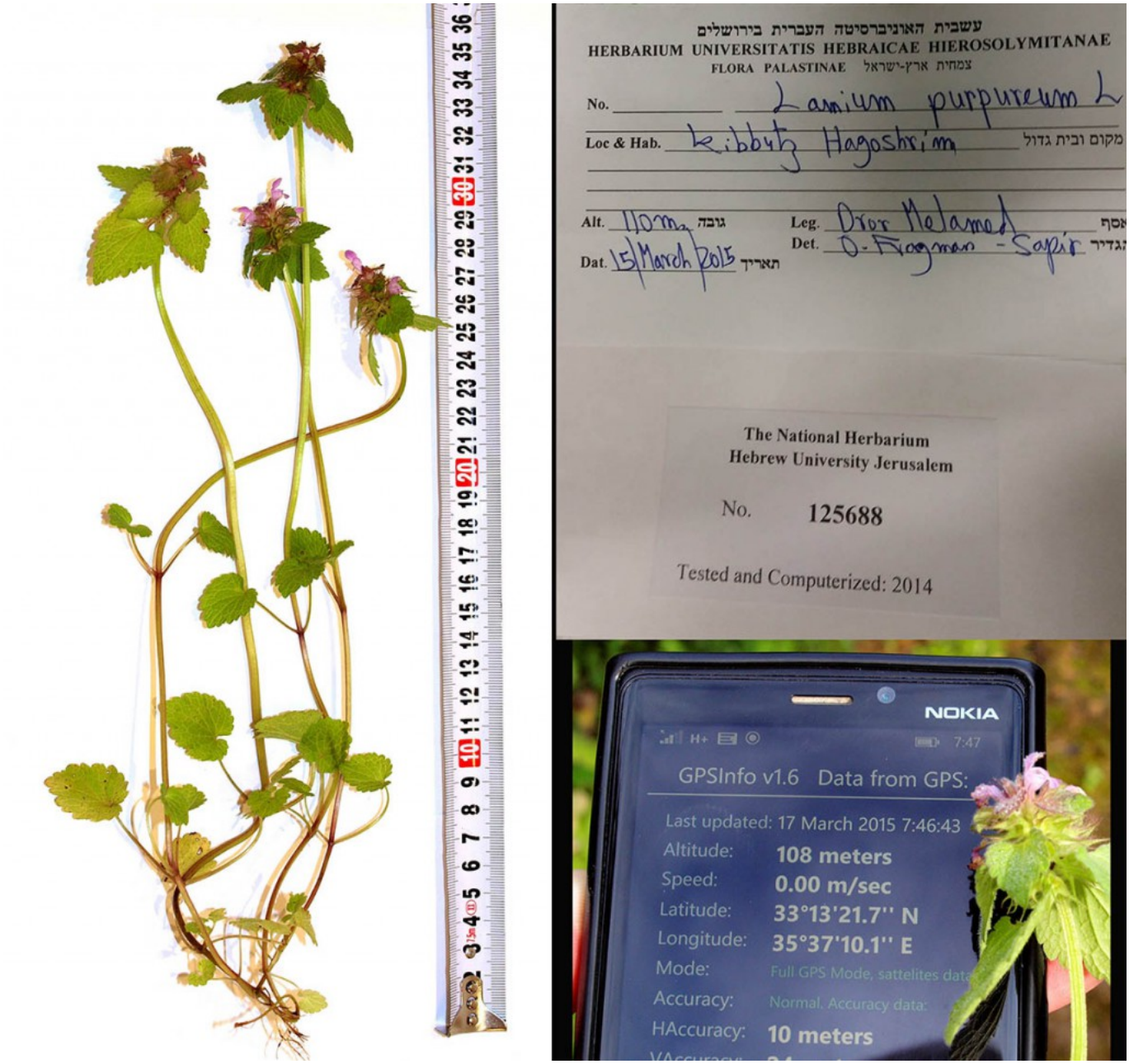
במרץ 2015 נמצא צמח שפתני לא מוכר בשטחי קיבוץ הגושרים. הצמח זוהה לראשונה כ**נזמית ארגמנית** על ידי רון פרומקין, מין לא מוכר מישראל עד כה. במאמר זה מוצג הצמח, מתוארים סימני ההגדרה שלו וההבדלים בינו לבין מיני הנזמית האחרים בארץ, ומפורטים נתוני תפוצתו. נערך דיון על הופעתו של הצמח בארץ ועתידו כאן ומובא מפתח הגדרה מעודכן למיני הנזמית בישראל.

הקדמה

בסיור שערך המחבר הראשון (ד.מ.) בתחילת חודש מרץ 2015 בשטח המכונה "עמק הנהר הנעלם" בקיבוץ הגושרים (מסלול הליכה קצר לאורך פלג הזורם בינות לצמחיה מקומית טבעית), התגלו עשרה פרטים פורחים של **נזמית** לא מוכרת. הצמחים גדלו בשטח מופר, בין צמחים עשבוניים שונים, בצל עצי **פיקוס התאנה**. הצמחים צולמו בחטף וזוהו מאוחר יותר. התברר כי הצמח שזוהה אינו כלול בפלורה פלשתינה ואינו מופיע במגדירי הצמחים המקומיים וגם לא באתרי האינטרנט העוסקים בצמחיית ישראל (צמחיית ישראל ברשת וצמח השדה). הצילומים פורסמו וזוהו לראשונה על ידי ד"ר רון פרומקין כ-**נזמית ארגמנית**, *Lamium purpureum*. אימות לזיהוי נעשה ע"י המחבר השני לאחר בדיקה בעשביה ובספרות.

בביקור חוזר באתר, לאחר כשבועיים, נספרו יותר מ-50 פרטים, אשר נמצאו משני צדי השביל, לאורך כ-20 מטרים, בשולי סבך על עצי נחל באזורים מוצלים. בסריקות מעבר לתא שטח זה לא נמצאו פרטים נוספים מהמין, אך נמצאו מספר פרטים של **נזמית לופתת**.

בביקור נוסף ב-17-4-2015 כמעט כל האוכלוסיה כבר קמלה ונמצא פרט בודד פורח. פרט שגובהו כ-35 ס"מ נאסף בשלמותו, יובש והופקד בעשביית האוניברסיטה העברית לתיעוד (גיליון מס' 125688) (תמונה 1).

תמונה 1. נזמית ארגמנית, גיליון העשביה ומיקום האיסוף, צילם - דרור מלמד ©

תיאור הצמח

נזמית ארגמנית היא צמח עשבוני חד-שנתי, זקוף, גובהו 5-35 ס"מ. השורש שיפודי, סיבי, עדין. הגבעולים מקריחים, בעלי ארבעה מקצועות, מסתעפים סמוך לבסיס הצמח, לעתים מעט מפותלים. העלים נגדיים, עטויי שערות משייניות, בעלי פטוטרת, לבובים בבסיסם ושפתם משוננת בשיניים מעוגלות.

לאורך הגבעולים העלים דלילים וירוקים ולהם פטוטרות ניכרות. בקצות הגבעולים, באזור התפרחות, העלים צפופים ולהם פטוטרות קצרות והם מסודרים כעין שתי וערב, כשכל זוג עלים ניצב לרעהו. בראש הגבעול מצויים חפים ארגמניים (מכאן שם המין המדעי, purpureum, שמשמעותו "ארגמני"). הפרחים ערוכים בדורים בראשי הגבעולים, מבצבצים

בינות לחפים הצפופים. הגביע שעיר, דמוי-פעמון בן חמש שיניים צרות ומחודדות, ארוכות מצינור הגביע, מתפשקות, לעתים צבעם סגול. הכותרת דו-שפתנית, לועה פעור, צבעה ורוד עד סגול והיא עטויה שערות משיניות עדינות. השפה העליונה קשתית, דמויית קסדה והשפה התחתונה מפושקת, מחולקת לשתי אונות. במבט מקרוב ניתן להבחין כי שולי הלוע הפעור גלולים מעט, משתפלים כלפי חוץ ומסתיימים במעין שן קצרה בכל אחד מצדי הלוע. לעתים השפה התחתונה ופנים הלוע מנוקדים בנקודות סגולות כהות (תמונה 2).

בפרח 4 אבקנים, ערוכים בשני זוגות, האחד ארוך מחברו, ושניהם חבויים מתחת לשפת הכותרת העליונה. המאבקים מוארכים, לשכותיהן שעירות ומכילות אבקה ארגמנית. כבכל השפתניים, השחלה עלית, מחולקת לארבע, עמוד העלי נימי ובראשו צלקת בת שתי שיניים מרצעניות, מפושקות. הפרי עשוי ארבע פרודות קמורות, בעלות שלושה מקצועות, היושבות בתוך הגביע הפורה, שאינו נושר לאחר ההבשלה (מבוסס על Clapham et al.,1987; Mill 1982).

נזמית ארגמנית הוא מין לא אחיד בגוון פרחיו ובדגם הניקוד שעל חלקי הכותרת, המשתנים בין אוכלוסיות שונות ולעתים בין פרטים באותה אוכלוסיה. לכותרות הפרטים שנמצאו בישראל עד עתה צבע אחיד, ללא ניקוד.

נזמית ארגמנית פורחת בישראל בחודשים פברואר-אפריל. באזורים צפוניים יותר היא פורחת בחודשים מאי-יוני ואף לתוך הקיץ.

תמונה 2. נזמית ארגמנית, תפרחות ותקריב אבקנים, צילם: דרור מלמד ©

תפוצה

נזמית ארגמנית היא מין אירו-סיבירי רחב-תפוצה, הנפוץ באירופה, באסיה הממוזגת ובצפון אפריקה. במרכז ובצפון אירופה הצמח נפוץ מאד ומתמעט כלפי ארצות צפון אגן הים התיכון, בהן הוא נמצא בעיקר באזורים גבוהים (Clapham, 1987). בטורקיה הצמח אינו נפוץ ונמצא בעיקר בצפון המדינה מאיסטנבול ומזרחה (Mill, 1982). בלבנון הצמח מופיע באופן מקוטע גם במישור החוף (נחל איברהים צפונית לביירות, ביירות וטריפולי) וגם באתרים פנימיים נוספים: הר צ'מלן דרומית לבירות, הר גזיר ודלפטה, צפונית לביירות

(Mouterde, 1978). בסוריה הצמח נאסף בדמשק ובחאלב (Mouterde, 1978). בצפון אמריקה זהו צמח פולש ברוב מדינות ארה"ב (USDA website).

תפוצה בישראל

בישראל, כאמור, נמצאה **נזמית ארגמנית** לראשונה בחורף 2015 בקיבוץ הגושרים (נ.צ. צפ' 13' 21.7" ˚33, מז' 37' 10.1" ˚35, רום 110 מ'). בית גידולה המקומי הוא בחברת צומח עשבוני בגינות ובשולי שדות, בקרקע לחה (תמונה 3). חשוב לבחון האם הצמח מופיע בישראל ובאתר בו נמצא לראשונה באופן אפיזודי או שהאוכלוסיה הינה בת-קיימא, יציבה לאורך שנים. הופעה אפיזודית בארץ של צמחים צפוניים בעלי תפוצה רודרלית מוכרת (שמידע ואחרים 2011). לרוב אלה הם צמחים הנפוצים באזורי אקלים קר יותר, שזרעיהם מגיעים לאזורנו באופן אקראי. זרעים אלה, נובטים לעיתים, הצמחים מתפתחים ואף פורחים וחונטים פרי, אולם תנאי האקלים בארץ אינם מאפשרים להם להתבסס כאוכלוסיה קבועה המצליחה להתקיים בתחרות עם המינים המקומיים. ימים יגידו האם **נזמית ארגמנית** היא צמח אפיזודי בישראל או שהוא מקיים אוכלוסיה דרומית קבועה. דוגמאות נוספות לצמחים צפוניים אפיזודיים בארץ: **ארכן מזרחי**, **אבגר צהוב**, **קרד שסוע**, **סולנום עדין** ו**חבלבל תלת-גוני**.

תמונה 3. נזמית ארגמנית גדלה בצמחיה עשבונית, צילם : דרור מלמד ©

היסטוריה ושם הצמח

נזמית ארגמנית תוארה בשנת 1753 ע"י אבי הטקסונומיה המודרנית קארל לינאוס (Linnaeus, 1753).

בלשנים שונים העלו הצעות שונות למקור שם הסוג המדעי, *Lamium*. הוא מוזכר ע"י הסופר, המצביא וחוקר הטבע הרומי פליניוס, בן המאה הראשונה לספירה במשמעות הלטינית של "פה פעור", המאזכרת את צורת הפרח (Gledhill, 2008), אולם חוקרים שונים מפקפקים בזיהוי ה-Lamium של פליניוס עם צמח בן הסוג **נזמית**. אחרים משערים כי מקור השם במילה היוונית Laimos – "גרון", שוב על-פי צורת הפרח. לעומתם יש המעריכים כי מקור השם בדמות המיתולוגית Lamia, פילגשו של זאוס שנענשה והפכה למכשפה טורפת ילדים, אשר יש שראו בפרחי הסוג את דמות ראשה האכזר, פעור המלתעות (Boswell Syme, 1867).

שם הסוג העברי, **נזמית**, מופיע לראשונה ב"מגדיר לצמחי ארץ-ישראל", מאת א. איג, מ. זהרי ונ. פינברון, שיצא לאור בשנת תרצ"א (איג וחוב', 1921). שם עממי עברי מוקדם יותר

היה "כרעי התרנגולת", ככל הנראה בשל צורת הפרח המזכיר כרעי עוף. בשנת תרע"ז (1917) הציע אפרים רובינוביץ' (הראובני, בוטנאי וחוקר צמחי ארץ-ישראל, אביו של נגה הראובני מייסד "נאות קדומים") בספרו "שמות צמחי ארץ ישראל שנתחדשו או שנתבררו" את השם "נזמי הבדואית" למין **נזמית לופתת**, על סמך השם הערבי שלמד מערביי בעל בק שבבקעת הלבנון – ח'זאם בדואיג'יה – ומשם נתגלגל שם המין ל"נזמית", בו השתמשו, כאמור איג ועמיתיו. יתכן שצורת הפרח של **נזמית לופתת**, הזכירה חוטם (צינור הכותרת) שנזם בקצהו (שפת-הכותרת התחתונה).

עלי הסוג **נזמית** המעורקים והשעירים, דומים לעלי הסוג **סרפד**. מכיוון שאין הם צורבים כעלי הסרפד, מכונים בני הסוג באנגלית: "dead nettle", לאמור: "סרפד מת". לפיכך, במילון "ילקוט צמחים" שיצא לאור על ידי ועד הלשון העברית, בשנת תר"ץ (1930) בעריכת אוירבך ואזרחי, הוצע שם נוסף לנזמית – "סרפד-כוזב", כתרגום נאה לשם האנגלי, אולם שם זה לא התקבל והשם **נזמית** התקבע והופיע כשם הסוג הרשמי ב"מילון לצמחי ארץ-ישראל (שמות המשפחות והסוגים) עברית-לטינית", בהוצאת ועד הלשון העברית, בסיוע מוסד ביאליק שעל-יד הסוכנות היהודית בארץ-ישראל, ירושלים תש"ו (1946).

ראוי לציין כי השם נזמית ארגמנית הוא שם זמני, תרגום ישיר של שם המין המדעי ויש להמתין לאשרורו ע"י האקדמיה ללשון העברית.

מפתח הגדרה למיני הנזמית הארץ

בסוג נזמית כ-25 מינים. נראה כי **נזמית ארגמנית** היא מין מרכזי ואיתה באותה קבוצה נמצאת **נזמית מקווקוות**, שניהם התפתחו באירופה מאב קדמון משותף. מ**נזמית ארגמנית** התפצלה **נזמית לופתת** שקבוצתה מתאפיינת בהיעדר חפים ואשר התפתחה באזור האירנו-טורני (Menemma, 1989).

לאחדים מהמינים, כולל **נזמית ארגמנית**, מספר תתי-מינים. בישראל מוכרים כיום חמישה מינים (כולל **נזמית סגולה**).

1. הפרחים לבנים לא מפוספסים, עלי התפרחת העליונים לבנים לפחות בחלקם, צמחים ח"ש של מעונות מופרים – **נזמית לבנה**
   -1. הפרחים ורודים עד ארגמניים, אם לבנים הרי שהם מפוספסים ומוכתמים בארגמן 2
2. הפרחים מפוספסים ומוכתמים בארגמן, צמחים ר"ש של צפון הארץ – **נזמית מקווקוות**
   -2 הפרחים אינם מפוספסים, צמחים חד-שנתיים 3
3. העלים התחתונים לופתים את הגבעול, צינור הכותרת ארוך מאד ובולט מהגביע, צמחים נפוצים מאד – **נזמית לופתת**
   -3. העלים התחתונים אינם לופתים את הגבעול, צינור הכותרת אינו בולט מהגביע 4

4. עלי התפרחת ארגמניים, הפרחים ורודים צנועים, צמחים נדירים מאד של צפון הארץ – **נזמית ארגמנית**
-4. עלי התפרחת ירוקים, הפרחים ארגמניים בולטים, צמחי שדות נדירים מאד של הספר הגבוה – **נזמית מזרחית** (בעבר נקראה וידמניה מזרחית)

תמונה 4, מיני הנזמית בארץ, צילום – א. פרגמן-ספיר © וד. מלמד ©. שורה ראשונה מימין לשמאל: נזמית מקווקוות, נזמית לבנה, נזמית לופתת. שורה שנייה: נזמית ארגמנית, נזמית מזרחית
לחצו על התמונות להגדלה

ספרות:

אוירבך פ ואזרחי (קרישבסקי) מ 1930 ילקוט צמחים (עברית-לטינית-אנגלית-גרמנית-צרפתית-רוסית). ועד הלשון העברית, תל-אביב עמ' 161–172, 266–274, 380–395.

איג א זהרי מ ופינברון נ 1948-1965 המגדיר לצמחי ארץ-ישראל. חברה להוצאת ספרים על-יד האוניברסיטה העברית.

מילון לצמחי ארץ-ישראל (שמות המשפחות והסוגים) עברית-לטינית. 1946 הוצאת ועד הלשון העברית בסיוע מוסד ביאליק שעל-יד הסוכנות היהודית בארץ-ישראל, ירושלים.

פינברון-דותן נ ודנין א 1991 המגדיר לצמחי-בר בארץ-ישראל. כנה. ירושלים.

רובינוביץ' א 1917 שמות צמחי ארץ ישראל שנתחדשו או שנתבררו. הוצאת מורי בתי הספר העברים שבירושלים. ירושלים.

שמידע א פולק ופרגמן-ספיר א 2011 הספר האדום – צמחים בסכנת הכחדה בישראל.

כרך ב'. רשות הטבע והגנים. עמ' 1035-1038.

———————————————————————————————————————

Boswell Syme JT (Ed.) 1867 English Botany, Vol. VII: 69 Phebe Lankester, London.

Clapham AR Tutin TG and Moore DM 1987 Flora of the British Isles 3rd Edition. Cambridge University Press, Cambridge.

Feinbrun-Dotan N 1978 Flora Palaestina. The Israel Academy of Sciences and Humanities. Jerusalem. Vol.3: 122-124

Gledhill D 2008 The Names of Plants. 4th Ed. Cambridge University Press, New York.

Linnaeus C 1753 Species Plantarum 2: 579.

Mennema J 1989 A Taxonomic Revision of Lamium (Lamiaceae). https://books.google.co.il/books?id=pugUAAAAIAAJ&pg=PA18&-dq=lamium&hl=iw&sa=X&ei=iKBTVdfYMMPpUtXHgMAD&redir_

Mill RR 1982 *Lamium* in: Flora of Turkey (eds. Davis PH) . Vol. 6: 140-141.

Mouterde P 1978 Nouvelle Flore du Liban et de la syrie. Tomme III: 140.
USDA website:

תמונה בעמוד הבית של כלנית: נזמית ארגמנית. צילם: דרור מלמד ©

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: מלמד ד ופרגמן-ספיר א 2015 נזמית ארגמנית – צמח חדש לישראל, כתב-עת

"כלנית" מספר 2

https://www.kalanit.org.il/?p=3020